
Michelio Foucault valdžios koncepcijos metmenys

Vida Gumauskaitė

*Kultūros, filosofijos ir
meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Straipsnyje rekonstruojami pamatiniai M. Foucault valdžios koncepcijos principai, atkreipiant dėmesį į jų susiformavimo raidą, specifiką ir į iš esmės skirtingą nei tradicinį M. Foucault valdžios sampratos išeities tašką.

Raktažodžiai: valdžia, žinojimas, valdžios santykiai, pasipriešinimas, viešpatavimas, pavaldumas

---

Esminiai Michelio Foucault valdžios koncepcijos principai skleidžiasi jo darbe „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“ (1975) ir pirmoje fundamentalaus veikalo „Seksualumo istorija“ knygoje „Valia žinoti“ (1976). Šiuose darbuose M. Foucault daug vietos skiria europinių valdžios institutų formavimosi bei funkcionavimo mechanizmų XVII–XIX a. analizei. Tačiau pažymėtina, kad šias temas M. Foucault pradėjo užčiuopti jau savo ankstesnėje, vadinamojo „archeologinio“ periodo, kūryboje, būtent darbe „Žodžiai ir daiktai: humanitarinių mokslų archeologija“ (1966), kuriame autorius siekė ištirti žinojimo radimosi sąlygas. Prieš išvesdamas pamatinius savosios valdžios teorijos teiginius, M. Foucault šiame darbe formuoja epistemos sąvoką. Ja naudodamasis, jis bandė atskleisti žinojimo susiformavimo bei perdavimo mechanizmą, ar, kitaip tariant, atsakyti į klausimą, kaip gimsta tam tikras žinojimo tipas, koks jo funkcionavimo mechanizmas, pagaliau, kodėl vieną žinojimo tipą keičia kitas. Apibrėždamas pagrindinį uždavinį, keliamą darbe „Žodžiai ir daiktai“, M. Foucault rašo: „Visiškai aišku, kad tokia analizė nėra idėjų ar mokslo istorija: tai greičiau tyrimas, kurio tikslas yra išaiškinti, koku pagrindu žinojimas ir teorija tapo galimi; kurioje tvarkos erdvėje konstitavosi žinojimas; [...] aš norėčiau atskleisti epistemologinį lauką, epistemą, kurioje žinojimas pagrindžia savo tikrumą ir tuo būdu atskleidžia [...] savo galimumo istoriją...“ [1: XXI–XXii].

Garsiojoje inauguracinėje paskaitoje „Diskurso tvarka“ (1970) M. Foucault prabyla apie diskurso „ryšį su [...] valdžia“ [2: 8], o darbe „Disciplinuoti ir bausti“ žinojimas jau aiškiai siejamas su valdžia: kaip būtina tam tikro tipo žinojimo susidarymo sąlyga iškyla atitinkamas valdžios tipas, t. y. valdžia lemia žinojimą ir atvirkščiai: „Labiau manytina, kad valdžia produkuoja žinojimą [...], kad valdžia ir žinojimas vienas kitą implikuoja, kad nėra valdžios santykių, kurie neformuotų atitinkamo žinojimo lauko,

ir nėra žinojimo, kuriame neglūdėtų ir kuris tuo pat metu neformuotų atitinkamų valdžios santykių. [...] Ne aktyvus pažįstantysis subjektas produkuoja valdžiai naudingą ar nepaklusnų žinojimą, o valdžia–žinojimas, jį draskantys ir jį sudarantys procesai bei kovos lemia pažinimo formas ir galimas pažinimo sritis“ [3: 37].

Epistemos analizę, atliktą „archeologiniu“ periodu, darbuose „Disciplinuoti ir bausti“ bei „Valia žinoti“ keičia santykio valdžia–žinojimas (pouvoir-savoir) analizė. Antai, tirdamas mokyklinio mokymo mechanizmų raidą, M. Foucault, pasirėmęs mokyklinio švietimo istorikų duomenimis, konstatuoja žmonių, dalyvaujančių mokymo procese, skaičiaus nuolatini didėjimą ir jų vaidmenų keitimąsi. Nuo XVII a. antrosios pusės „mokytojas į pagalbą iš geriausių mokinių tarpo parenka „vyresniusius“ – intendantus, stebėtojus, vadovus [...], tuo tarpu „vėliau, ypač po 1762 metų, atsiranda tam tikra kontrolė, kuri yra ir labiau administracinė, ir labiau integruota į bendrą mokyklos hierarchiją: tai prižiūrėtojai, jaunesnieji, žemesnieji mokytojai“ [3: 212–213]. Analizuodamas šią „hierarchinę priežiūrą“, M. Foucault atkreipia dėmesį į tai, kad ji pasižymi anonimiškumu, permanentiškumu, daugialypiškumu, organizuodamasi kaip „daugiaveidė, automatinė ir anoniminė valdžia“ [3: 213].

Epistemologinio lauko sąvoka, suformuluota darbe „Žodžiai ir daiktai“, būdama diskursas, faktiškai apibrėžia tam tikrą epochą, nurodo tam tikro valdžios tipo charakteristikas. Kiekvieną epistemą iš kitų išskiria atitinkamas jai būdingas represyvumas (M. Foucault analizuoja XVII a., XVIII a. ir XIX a. epistemas). Vėliau darbe „Valia žinoti“, grįždamas prie tos pačios kultūrinės–istorinės realybės, bet sprenddamas jau kitus uždavinius, M. Foucault rašo: „XVII amžius: tai esą slopinimo epochos pradžia, būdingo vadinamosioms buržuazinėms visuomenėms slopinimo [...]“ [4: 17].

Aptardamas egzistuojančias labiausiai paplitusias valdžios sampratas, M. Foucault išskiria tai, ką galima įvardyti kaip ekonomizmą. XVIII a. filosofų koncepcijose valdžia įsteigia teisę, valdymą, kaip savotiškus vartojimo reikmenis, kaip prekes, kurios gali būti perduodamos ar nusavintos sutarties aktu. Kiek skirtinga forma pasireiškiantį ekonomizmą M. Foucault išvelgia marksistinėje valdžios koncepcijoje, kurioje valdžios, konceptualizuotos gamybinių santykių ir klasinio valdymo funkcijų terminais, pagrindas ir jos konkrečių formų bei funkcionavimo principas slypi ekonomikoje.

Šalia ekonomistinių valdžios interpretacijų, pateikusių objektyvų valdžios ir ekonomikos sudėtingų tarpusavio ryšių supratimą, svarstomi ir valdžios neekonomistinės analizės atvejai, kai valdžia tapatinama su represyvumu bei jėgos santykiais. Tie atvejai remiasi klasikine valdžios koncepcija, kildinama iš N. Machiavellio politinės filosofijos ir valdžią intrpretuojančia santykio įstatymas–pavaldumas rėmuose. Istorijos subjektas, pasak N. Machiavellio, yra tai, kas kuria tikrovę, o valdžia formuojasi bei funkcionuoja skirties viešpatavimas–pavaldumas santykiuose. Valdžios atsiradimas, plėtra, funkcionavimas, jos formos ir ribos esą neperžengia tos skirties rėmų. Kadangi santykis įstatymas–pavaldumas yra jėgos santykis, vadinasi, jis galiausiai remiasi viešpatavimu ir pavaldumu.

Klasikine valdžios samprata paremtose koncepcijose valdžios santykiai yra konceptualizuoti kovos ir jėgos terminais, o valdžios mechanizmai – baismės terminais. Tuo tarpu M. Foucault įrodinėja, kad toks valdžios tyrimo būdas yra visiškai netinkamas šiuolaikinės visuomenės valdžios santykių supratimui ta prasme, kad jis paneigia pozityvų ir produktyvų valdžios santykių pobūdį. Ilgaamžei tradicijai M. Foucault priešpriešina savąją valdžios koncepciją, atmetančią mechanizmo viešpatavimas–pavaldumas prioritetą.

Darbe „Disciplinuoti ir bausti“ M. Foucault siekia „pabandyti ištirti baudimo metodų metamorfozę remiantis politine kūno apdorojimo technologija, kurioje būtų galima išvelgti bendrą valdžios santykių ir objekto santykių istoriją“ [3: 32]. Istoriskai kintančių baismės tipų, baismės ir valdžios santykių raidos analizėje palaipsniui formuojasi M. Foucault valdžios koncepcija. M. Foucault klausia, kaip veikia valdžia ir kokios valdžios veikimo pasekmės, o ne kas yra valdžia ir iš kur ji kilo. Valdžią M. Foucault suvokia ne kaip viešpatuojančios klasės, valstybės ar suvereno savybę ar nuosavybę, bet kaip strategiją; valdymo pasekmės, pasak jo, kyla ne iš subjekto (tos savybės ar nuosavybės) pasisavinimo bei išskleidimo, bet iš valdžios manevrų, veiksmų, metodų, technikų, funkcionavimo: „[...] Valdžią laikysime ne nuosavybe, o tam tikra strategija, manysime, jog ji domi-

nuodama ne „nusavina“, o pertvarko, manevruoja, numato taktiką, veikimo metodus, funkcionavimo principus“ [3: 36]. Valdžios santykiai esą neįsteigia įpareigojimų ar draudimų, primetamų valdžios neturintiems, bet pastaruosius savotiškai apgaubia ir jų bei per juos yra perduodami: „Kita vertus, šia valdžia tu, kurie „jos neturi“, atžvilgiu, naudojamosi ne tiesmukai ir paprastai nustatant pareigas arba draudimus; ji tiesiog juos persmelkia, pereina per juos ir perskrodžia juos kiaurai; ji randa juose sau atramą, visai kaip jie, kovodami su ja, savo ruožtu randa atramą jos gniaužtuose, kuriuose patys atsidūrė“ [3: 36]. Taigi valdžią M. Foucault konceptualizuoja ne kaip tam tikrą instituciją, bet kaip „sudėtingą strateginę situaciją“, kaip „jėgos santykių visumą“, kaip tuo pat metu intencionalią, tačiau besubjektinę. Ją M. Foucault glaudžiai jungia su pasipriešinimu, tačiau pasipriešinimo formų neapriboja paprastu maištu ar sukilimu.

Veikalas „Valia žinoti“ iš esmės skirtas seksualumo funkcionavimo sąlygų, jo raidos analizei. Tačiau, nagrinėdamas seksualumo sąsajas su žinojimu ir valdžią, M. Foucault formuluoja ir pagrindinius savo valdžios sampratos teiginius¹. Pasak jo, valdžios analizės išeities taškas neturi būti viešpatavimo–pavaldumo skirtis. „Valdžia aš vadinu ne valdžią kaip institucijų ir aparatų visumą, užtikrinančią piliečių pavaldumą kokioje nors konkrečioje valstybėje. Valdžia man nereiškia ir pajungimo būdo, kuris, kaip opozicija prievartai, būtų įgijęs taisyklės formą. Pagaliau aš negalvoju apie visuotinę viešpatavimo sistemą, kurią vienas elementas primeta kitam [...]“, – teigia M. Foucault [4: 72]. Jis mano, kad sąlygos, leidžiančios nustatyti valdžios mechanizmus, nereiškia ieškoti bei sieti su tam tikru vienu centru. Valdžia esanti tai, kas persmelkia viską ir visur, bet persmelkia ne kaip institucija ar struktūra. Vadovaudamasis šia logika, M. Foucault siekia abstrahuotis nuo vienacentrių viešpatavimo jėgos santykių: „[...] Valdžia savo galią reiškia iš daugybės taškų ir paslankių, nelygybe grįstų santykių žaismėje“ [4: 73]. Atsisakymas vieno centro, kaip jėgos santykių šaltinio, idėjos leidžia M. Foucault valdžios santykius pripažinti imanentiniais: „[...] Valdžios santykiai nėra išoriniai kitų santykių (ekonominių procesų, pažintinių santykių, seksualinių ryšių) atžvilgiu, bet jiems imanentiški; jie yra tiesioginiai ten susikuriančių padalijimų, netolydumų ir pusiausvyros stygiaus padariniai ir priešingai – vidinės šių diferenciacijų sąlygos“. Vadinasi, „valdžios santykiai nėra superstruktūros pozicijoje“ [4: 73].

Be to, būdami imanentiniai, valdžios santykiai „kyla iš apačios“ į viršų². Tai reiškia, kad iš esmės valdžios santykiai neegzistuoja kaip globalinė binarinės opozicijos tarp valdančiųjų ir valdinių matrica. „Verčiau dera pripažinti, kad daugybė jėgos santy-

kių, susiformuojančių ir veikiančių gamybos aparatuose, šeimose, riboto skaičiaus žmonių grupėse, institucijose, skatina gausius skalumo padarinius, persmelkiančius visą socialinį kūną“, – įrodinėja M. Foucault [4: 73–74]. Pastarieji, pasak jo, „formuoja tam tikrą generalinę jėgos liniją“, kuri išsiskverbia į „lokalinius susidūrimus“, iš naujo juos sujungdama. Kas gi tie vadinamieji „lokaliniai susidūrimai“ svarstomame valdžios lauke? Tėn, kur yra valdžia, visada, anot M. Foucault, yra ir pasipriešinimas – šios dvi sąvokos glaudžiai tarpusavyje susipynusios. Tačiau kykla klausimas: jeigu valdžios santykiai yra ne išoriniai, o imanentiniai socialiniam kūnui, tai kaip galimas pasipriešinimas ir kaip jis pasireiškia?

Pasipriešinimas M. Foucault koncepcijoje „niekada nėra išoriškas valdžiai“³. Valdžios santykiai gali egzistuoti tik kaip daugybės pasipriešinimo centrų, „kurie valdžios santykių viduje vaidina priešų, taiknio, ramsčio ar iškyšos, kurią puolimo metu dera užimti, vaidmenis“, funkcija [4: 75]. Pasipriešinimo santykiai traktuojami kaip išcentruoti ir išcentruojantys – pasipriešinimo taškų, pasak M. Foucault, „valdžios tinkle yra visur“. Ir nors jie pagal apibrėžimą visada egzistuoja strateginiame valdžios santykių lauke, tai nereiškia, kad jie yra „rikošetas, valdžios santykių antspaudas“ ar tam tikra priešprieša. Pasipriešinimo centrams M. Foucault valdžios mikrofizikoje nebūdingas joks heterogeninis principas – jie tiesiog yra „kitoks poliūs“ valdžios santykiuose, kita pastarųjų pusė. Taigi visuomenėje M. Foucault atskleidžia tinklą, sudarytą iš be galo daug valdžios ir pasipriešinimo židinių, kurie, apskritai, atvaizduoja valdžios mechanizmą: „[...] Valdžios santykių tinklas galiausiai sukuria tankų audinį, kuris prisismelkia į aparatą ir institucijas, nebūtinai juose apsistodamas, visiškai taip pasipriešinimo taškų spiečius išsismelkia į socialines stratifikacijas ir individualius junginius“, – rašo M. Foucault [4: 75]. Tada kaip tokiu atveju visuomenės gyvenime galimi socialiniai lūžiai, kuriuos priimta vadinti revoliucijomis? Šis klausimas M. Foucault atrodo bereikalingas, nes jo koncepcijoje „valdžia yra visur“, vadinasi, „valdžiai nėra vienos didžiojo Atsako vietos – maišto sielos, kokio nors pasipriešinimo židinio, grynojo revoliucionieriaus įstatymo“ [4: 75]. Revoliuciją M. Foucault apriboja „dideliais radikalais pertrūkais“, kurie „įgalina revoliuciją, iš dalies panašiai kaip valstybė grindžiama institucine valdžios santykių integracija“ [4: 75].

Taigi, analizuodamas valdžios fenomeną, M. Foucault vadovaujasi tokiomis metodologinėmis nuostatomis.

Pirma, analizė turi būti nukreipta ne į centralizuotas ir įstatymines valdžios formas, o į technikas, kurios išsikūnija vietinėse, regioninėse, materialiose institucijose.

Antra, analizuoti reikia valdžios veikimą, jos taikymo sritis ir pasekmes, o ne valdymo ar sąmoningos intencijos klausimus. Kitaip tariant, dėmesys turi būti nukreipiamas ne į grupių, klasių ar individų motyvus bei interesus valdymo veikloje, o į sudėtingus procesus, kurie konstituuoja subjektus kaip objektyvuojančių jėgų pasekmes.

Trečia, valdžia nėra individo, individų grupės ar klasės nuosavybė ar privilegija, o persmelkia visą visuomenės struktūrą – jos židiniai atrandami įvairiose, net mažiausiose, visuomenės ląstelėse. Šiuo atžvilgiu individai nėra valdžios veikėjai: jie neturi nei valdžios, nei galimybės ją turėti, priešingai, „viena pirmųjų valdžios veikimo pasekmių yra tai, kad tam tikri kūnai, tam tikri gestai, tam tikri diskursai, tam tikri troškimai pradeda identifikuotis ir konstituotis kaip individai“ [5: 5]. Vadinasi, individas yra kartu ir valdžios veikimo pasekmė, ir jos artikuliacijos elementas.

Ketvirtoji M. Foucault metodologinė nuostata išplaukia iš pirmosios. Tradiciškai valdžios analizė prasideda nuo makroinstitucinio lygmens, t. y. valstybinės valdžios, ir siekia ištirti valdžios sklaidą per visuomeninę santvarką. Tuo tarpu M. Foucault teigia, kad analizė turi prasidėti nuo mikrolygmens (iš čia – „valdžios mikrofizikos“ sąvoka⁴), siekiant atskleisti valdžios technikas, taktikas, procedūras, kitaip tariant, ištirti, kaip funkcionuoja valdžia, ir tik tuomet esą įmanoma sužinoti, kaip tam tikru momentu specifiniai valdžios mechanizmai tampa ekonomiškai pažangiais ir politiškai naudingais.

Pagal M. Foucault metodologinė nuoroda liečia valdžios ir žinojimo santykį. Valdžios mechanizmai, pasak M. Foucault, kuria efektyvius žinių formavimo ir kaupimo instrumentus – priežiūros metodus, registravimo technikas, mokslinio tyrimo procedūras, kontrolės mechanizmus. Žodžiu, valdžios veikimas būtinai paleidžia į apyvertą žinių mašiną, t. y. kuria vietas, kur formuojamas žinojimas. Pagal M. Foucault koncepciją, nėra gryno žinojimo – žinojimas visada kuriamas valdžios santykių pagrindu, kita vertus, nėra „grynos“, t. y. grynai negatyvios, grynai represyvos valdžios – jos mechanizmai ir pozityvūs, ir produktyvūs – būtent jie kuria vienokią ar kitokią realybę, vienokią ar kitokią žinojimo tipą.

Gauta
2001 12 03

Nuorodos

¹ Žr. IV knygos skyrių „Seksualumo dispozityvas“.

² Pagal klasikinę koncepciją, priešingai, centralizuota valdžia palaipsniui leidžiasi į žemesnius lygmenis – ji turi aiškią kryptį ir yra griežtai determinuota bipolinio santykio „viešpatavimas–pavaldumas“.

³ Praktiškai M. Foucault nuolatos buvo opozicijoje oficialiajai valdžiai. Jo įsitikinimu, santykinio socialinio stabilumo sąlygomis inteligentija turi užsiimti kasdieniu teoriniu ir praktiniu darbu, būtent, visur – šeimoje, mokykloje, įstaigoje, ligoninėje ir kt. – pastebėti bei atskleisti valdžios židinius, atvirai juos įvardyti ir atitinkamai formuoti viešąją nuomonę. Tai, M. Foucault įsitikinimu, viena pirmųjų kovos su valdžia pakopų.

⁴ Darbe „Disciplinuoti ir bausti“ naująjį valdžios-žinojimo režimą, susiformavusį Europos visuomenėje XIX a., M. Foucault analizuoja keliais aspektais. Tai: „valdžios fizika“ – valdžios naudojamų prievartos, kontrolės, pajungimo būdų vsuma: „valdžios optika“ – valdžios, kaip pastovaus gyventojų stebėjimo organo, įsteigimas (policija, archyvų sistema ir kiti visaapimančios priežiūros, vad. „panoptizmo“, mechanizmai); „valdžios mechanika“ – individų diferenciacija, izoliacija, pergrupavimas, kūnų lokalizavimas socialinėje erdvėje, kuo geresnis jėgų panaudojimas paskirstant laiką bei energiją; „valdžios fiziologija“ – normuojančių pataisos mechanizmų – baudžiamųjų ar terapinių – įtraukimas. Pasak M. Foucault, būtent šių socialinių mechanizmų – socialinės fizikos, optikos, mechanikos, fiziologijos – veikimo pagrindu XIX a. ir atsirado žmogaus mokslinio pažinimo galimybė.

Literatūra

1. Foucault M. *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*. London: Tavistock, 1970.
2. Foucault M. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
3. Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
4. Foucault M. *Seksualumo istorija, pirma knyga: Valia žinoti*. Vilnius: Vaga, 1999.
5. Foucault M. On Governmentality. *Ideology and Consciousness*. 1979. No. 6.

Vida Gumauskaitė

AN OUTLINE THE POWER CONCEPTION OF MICHEL FOUCAULT

S u m m a r y

The basic principles of the power conception of M. Foucault are reconstructed. A special attention is paid to their development, specificity, and on the in principle different starting point of M. Foucault's understanding of power in comparison with its traditional notion.